

11. Малинкин А. Женские награды в России: исследование по социологии наградного дела / А. Малинкин // Мир России. – 2004. – № 1. – С. 96-114.
12. Штомпка П. Визуальная социология. Фотография как метод исследования: учебник / П. Штомпка / пер. с польск. Н.В. Морозовой, авт. вступ. ст. Н.Е. Покровский. – М.: Логос, 2007. – 168 с.
13. Bentham J. Theorie des peines et des recompenses / J. Bentham //Troisieme edition. Tome second. – Paris, 1826. – 438 p.
14. Мертон Р. Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Социология преступности (Современные буржуазные теории). Перевод с французского Е.А.Самарской. Редактор перевода М.Н. Грецкий. – М.: Прогресс, 1966. – С. 299-313.
15. Гончаров А.И. Наградная система Российской Федерации 1990-х годов / А.И. Гончаров //Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – М., 2009. – 26 с.
16. Теннис Ф. Общность и общество / Ф. Теннис // Социологический журнал. -1998. – №3/4. – С. 207-229.
17. Трофимов Е.В. Правовое регулирование государственных наград в Российской Федерации / Е.В. Трофимов //Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М., 2006. – 24 с.
18. Деднев А.В. Наградная система России как социальный феномен / А.В. Деднев // Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. – М., 2009. – 234 с.
19. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / М. Вебер / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
20. Розанов О.Н. Япония: История в наградах / О.Н. Розанов. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – 128 с.
21. Кокурина О.Ю. Представления И.А. Ильина и П.А. Сорокина о праве, добре и зле, наказании и награде / О.Ю. Кокурина // Среднерусский вестник общественных наук. – 2012. – № 1. – С. 97-105.
22. О мерах по совершенствованию государственной наградной системы Российской Федерации: Указ Президента РФ от 07.09.2010 г. № 1099 // Собрание законодательства РФ. – 2010. – № 37. – Ст. 4643.
23. Про державні нагороди України: Закон України від 16.03.2000 № 1549-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 21. – Ст.162.
24. О государственных наградах Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 18 мая 2004 г. №288-З [Электронный ресурс]. Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа: URL: <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=H10400288> (дата обращения 12.01.2011).
25. Zákon NR SR o štátnych vyznamenaniach z 2. februára 1994 151/1997 Z.z. [электронный ресурс] // Prezident SR. Режим доступа: URL: <http://schuster.prezident.sk/?371> (дата обращения 12.01.2011)
26. Dekorationen, Insignien und Hoheitszeichen [Электронный ресурс] // Österreichischen Bundesheer. – Режим доступа: URL: <http://www.bmlv.gv.at/abzeichen/dekorationen.shtml> (дата обращения 12.01.2011)
27. The Pulitzer Prizes. What's New [электронный ресурс] // Режим доступа: URL: <http://www.pulitzer.org/> (дата обращения 12.02.2012)
28. Clay Research Award [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: http://www.claymath.org/research_award/ (дата обращения 17.12.2011)
29. Заславская Т.И. О роли социальной структуры в трансформации российского общества / Т.И. Заславская // Куда идет Россия?.. Власть, общество, личность / Под общ. ред. Т.И. Заславской. – М.: МВШСЭН, 2000. – С. 222-235.
30. Беляева Л.А. Динамика отношения россиян к социально-экономическим и политическим изменениям / Л.А. Беляева // Социологические исследования. – 2011. – № 10. – С. 11-25.
31. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
32. Алексеева А.Ю. Уверенность, социальное и межличностное доверие: критерии различения / А.Ю. Алексеева // Человек. Сообщество. Управление. – 2007. – № 4. – С. 4-21.

УДК 327(477)

Олеся Зіновіївна Ярошко
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник Інституту
соціальної та політичної психології НАПН України

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ (1991–1993 рр.)

У дослідженні визначаються пріоритети зовнішньої політики України щодо забезпечення безпеки, суспільно-гуманітарного поступу, економічного розвитку та пострадянської спадщини в період від проголошення незалежності до формалізації засад її зовнішньополітичного курсу.

Ключові слова: зовнішня політика, функція, пріоритет, Україна.

Ukraine's foreign policy priorities on ensuring its security, social and humanitarian advance, economic development and post-soviet legacy in the period from the proclamation of independence to the formalization of her foreign policy bases are under analysis at the research.

Keywords: foreign policy, function, priority, Ukraine.

Поява на геополітичній мапі світу нашої держави співпала і спричинила зародження нової по-стбіполярної системи міжнародних відносин не лише зі зміною "балансу сил", а й формуванням інших принципів поведінки її учасників. Сучасні держави стали більш вразливими до викликів відносно транспарентного і глобалізованого взаємозалежного світу. Тому змінюються і набувають нових відтінків їх внутрішні та зовнішні функції, виконуючи які вони забезпечують безпеку та поступальний розвиток держави, суспільства та людської особистості. Осмислення Україною своєї "системної ніші" у швидкозмінному світі та ефективне використання наявних можливостей і нейтралізації викликів і загроз детермінує теоретичне і прикладне значення українських зовнішньополітичних студій.

Українська зовнішньополітична проблематика активно розробляється науковцями. Аналізуючи їхні наукові праці, виділимо два ключові напрями творчих пошуків. Перший – дослідження зовнішньої політики України як такої, куди віднесемо праці А. Бутейка [3], А. Зленка [9], В. Касьяна [11], О. Сивака [31], Л. Чекаленко [39] та Ю. Щербака [41]. Другий – дослідження окремих напрямів міжнародної діяльності України, що представлений працями І. Алмаші [1], М. Алмаші [2], О. Івченка [10], М. Кулінича [12], А. Лозинського [13] та М. Ректенуолд [40]. Перелічені автори вирішують поставлені перед ними наукові проблеми, збагачуючи, таким чином, український зовнішньополітичний дискурс. Проте системне дослідження пріоритетів зовнішньої політики України відсутнє.

Мета дослідження – визначення особливостей і закономірностей позиціонування функціональних пріоритетів зовнішньої політики України в період від проголошення державної незалежності до формалізації засад її зовнішньополітичного курсу (24 серпня 1991 року – 2 липня 1993 року).

Система функціональних пріоритетів зовнішньої політики України впливає із ключових функцій останньої: забезпечення безпеки, поступального суспільно-гуманітарного розвитку, економічного поступу і вирішення у міжнародно-правовій площині проблем, пов'язаних з розпадом СРСР. Функціональні безпекові пріоритети – участь у забезпеченні міжнародного миру і безпеки, власне проблематика національної безпеки, в тому числі застосування збройних сили і міжнародні санкції, облаштування державного кордону. Пріоритети у сфері суспільно-гуманітарного поступу – захист прав і свобод людини, національних меншин, діаспори, розвиток науки, освіти, культури, інтелектуального потенціалу, вирішення глобальних проблем сучасності. Пріоритети у сфері економічного розвитку України охоплюють комплекс проблем зовнішньоекономічної діяльності держави. Функція "цивілізованого розлучення" включає низку проблем пострадянської спадщини або ж питання правонаступництва, включаючи міжнародні договори.

Прагнучи бути контрибутором міжнародного миру та безпеки, Україна декларує принцип їх неподільності, виступає з осудом війни як знаряддя національної політики [6-7; 15; 22-23]. Україна підписала Лісабонський протокол до Договору між СРСР та США щодо скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, а також була ініціатором проголошення Чорноморського басейну зоною миру і стабільності та зоною, вільною від ядерної зброї [16; 22; 30; 32; 37; 38; 74].

Важливою складовою забезпечення національної безпеки Україна вважає участь у всеохоплюючих міжнародних системах універсальної та загальноєвропейської безпеки [22]. Загальноєвропейська система безпеки повинна формуватись на основі існуючих міжнародних інституцій на Європейському континенті безпекового профілю – НБСЕ, РПАС, НАТО, ЗЄС [22]. Україна як європейська держава висловила намір участі у такого роду системі колективної європейської безпеки [22]. Тому проголошений намір стати позаблоковою і нейтральною державною ще в часи Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 року, а також в інших документах досліджуваного періоду [8], не повинен стати на заваді української участі у загальноєвропейській системі безпеки [22]. Українська сторона продовжує курс на ядерне роззброєння і прагне приєднатись як неядерна держава до ДНЯЗ (1968), а також виступає апологетом ідеї знищення запасів хімічної та бактеріологічної зброї та заборони ядерних випробувань [6; 8; 15; 22; 28; 30].

Україна окреслює можливі випадки застосування власних Збройних сил: агресія проти держави, збройне зазіхання на її територіальну цілісність, недоторканість державних кордонів і виконання міжнародних зобов'язань, зокрема миротворчість в рамках ООН в інтересах підтримання миру і безпеки, виходячи з принципів міжнародного права [6; 8; 15; 22; 28; 30]. Військова доктрина України має оборонний характер і передбачає військово-політичне співробітництво з іноземними, насамперед сусідніми, державами і міжнародними організаціями, в тому числі НАТО та ЗЄС [22]. Договір про звичайні збройні сили в Європі (1990) і Угода про принципи і порядок його виконання (1992) поширюються і на вітчизняну армію [6; 28]. Україна не передбачає присутності збройних сил іноземних держав на власній території [22].

У сфері державного кордону Україна декларує відданість принципу неподільності і недоторканості своєї території, непорушності існуючих державних кордонів, не має територіальних претензій до сусідніх держав і не визнає таких з їхнього боку, зокрема щодо статусу Криму, Севастополя, приналежності Чорноморського флоту, проти формули визнання існуючих кордонів (українсько-білоруського та українсько-російського) в обмін на участь в СНД [5; 8; 16; 18-21; 24; 28; 32]. Українські дипломатичні зусилля спрямовуються на остаточне підтвердження і юридичне оформлення існуючих державних кордонів [22].

У контексті реалізації функції суспільно-гуманітарного поступу, Україна декларує намір імплементації демократичних стандартів у галузі прав людини, зокрема виконання зобов'язань і норм між-

народних документів: Загальної декларації прав людини та міжнародних пактів про права людини, висловлює готовність приєднатися до європейських інституцій відповідного профілю, в тому числі до Європейської конвенції з прав людини [5-6; 33]. Держава визнає загальнолюдські цінності, вважає, що дотримання прав людини не є внутрішньою справою окремих держав та засуджує практику подвійних стандартів у міжнародних відносинах [22].

Фактор національних меншин стає складовою частиною української зовнішньої політики, у зв'язку з його активною експлуатацією російською стороною у контексті порушення прав російськомовних громадян і необхідності їх захисту [40]. Україна ж відкидає будь-які закиди щодо порушення прав національних меншин на її території [16; 21] і приділяє значну увагу міждержавному співробітництву у цій сфері [6; 17; 22; 28].

У зв'язку з численною українською діаспорою, за окремими даними, 10–20 млн осіб [4; 13; 34-36; 39, 124], Україна у своїй зовнішній політиці намагається налагодити контакти з ними, вживати заходи щодо збереження їх національної самобутності, надавати допомогу згідно з міжнародним правом [22]. Серед пріоритетів вітчизняної дипломатії у контексті підтримання зв'язків із зарубіжними українцями – захист їх прав у державах, що утворилися на геополітичному просторі колишнього СРСР [22].

Сприяючи розвитку української науки, культури, освіти, інтелектуального потенціалу, держава приділяє значну увагу співробітництву з розвинутими та іншими країнами світу [22]. Глобальні проблеми сучасності, як-от: охорона навколишнього середовища, ліквідація неписьменності та недорозвиненості, охорона здоров'я, стихійні лиха, допомога біженцям, регулювання міграційних процесів, боротьба з наркоманією, злочинністю – передбачають застосування не лише внутрішньодержавних, а й універсальних, регіональних та двосторонніх механізмів [6; 22]. У зв'язку з необхідністю подолання та мінімізації наслідків аварії на ЧАЕС, у контексті вирішення глобальних проблем сучасності Україна докладає зусилля щодо залучення міжнародної допомоги для їх розв'язання [16; 22].

Забезпечуючи економічний поступ, держава розглядає свою зовнішньоекономічну діяльність у руслі необхідності включення національної економіки у світову економічну систему для її повноцінного розвитку, забезпечення потреб громадян і підвищення добробуту народу, прискорення структурної перебудови економіки, модернізації окремих галузей виробництва та запровадження нових технологій, підвищення продуктивності праці, збільшення обсягів виробництва якісної та конкурентоспроможної продукції [22]. Задля досягнення національних цілей Україна розвиває міжнародне економічне співробітництво, в тому числі приєднується до установчих документів МВФ, МБРР, МФК, МАР, ЄБРР [6; 14; 29].

Втілюючи ідею "цивілізованого розлучення" або ж вирішуючи комплекс проблем правонаступництва, Україна формує власну позицію, виходячи зі статусу однієї з держав- правонаступниць СРСР, на рівні з іншими пострадянськими республіками без будь-яких переваг і винятків для жодної з держав- правонаступниць без їх офіційної згоди на те, в тому числі щодо частки у зовнішньому боргу СРСР та його активах [6; 8; 25; 28; 33]. У цей період Україна приєднується до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів [26].

Стосовно правонаступництва України щодо міжнародних договорів колишнього СРСР, то вона підтверджує свої зобов'язання по такого роду договорах, якщо вони не суперечать українському законодавству та національних інтересам, у тому числі приєдналася до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів [6; 8; 25; 28; 33].

Відтак, у період від проголошення незалежності до формалізації засад зовнішньополітичного курсу Україна визначає свої функціональні зовнішньополітичні пріоритети, що впливають (деталізують) із ключових функцій зовнішньої політики як такої.

У безпековому вимірі Україна позиціонує себе активним контрибутором міжнародного миру та безпеки, виступає за необхідність формування та участі у всеохоплюючих міжнародних системах універсальної та регіональної безпеки, за створення загальноєвропейської системи колективної безпеки на базі існуючих інституцій, декларує неядерний статус і продовжує ядерне роззброєння. Українська військова доктрина має оборонний характер, Збройні сили використовуються лише у випадках посягань на державний суверенітет. Українська держава визнає існуючі кордони і заперечує територіальні претензії на свою адресу.

У контексті забезпечення суспільно-гуманітарного поступу у зовнішньополітичній площині пріоритетами України є: захист прав людини, національних меншин і міжнародне співробітництво у цій сфері; підтримання контактів із закордонними українцями, особливо на теренах пострадянського простору; міжнародна кооперація в ім'я розвитку національної культури, освіти, науки та інтелектуального потенціалу; застосування багатосторонніх механізмів вирішення глобальних проблем сучасності, в тому числі подолання та мінімізація наслідків аварії на ЧАЕС.

Позиція України щодо проблем радянської спадщини: одна з держав- правонаступниць, на рівні з іншими колишніми республіками без будь-яких винятків, зокрема щодо зовнішнього боргу та активів СРСР, міжнародних договорів, якщо ті не суперечать її законодавству та національним інтересам.

Перспективними бачаться подальші наукові розвідки як у сфері пріоритетів зовнішньої політики України, так і української зовнішньополітичної проблематики в цілому. Отримані в результаті творчого пошуку нові наукові результати здатні збагатити вітчизняний зовнішньополітичний дискурс знаннями про місце України в сучасному світі, її національні інтереси та цілі, а також шляхи їх забез-

печення, а міжнародно-політологічну науку – розробками щодо особливостей розвитку міжнародної системи, її акторів та специфіки їх поведінки і взаємодії. На практиці такі відкриття стануть у нагоді політикам, управлінцям і дипломатам при виробленні засад національного зовнішньополітичного курсу та формуванні підходів щодо взаємодії з окремими країнами, регіональними і міжнародними об'єднаннями та організаціями.

Використані джерела

1. Алмаші І. М. Реалізація прав національних меншин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 "Конституційне право" / І. М. Алмаші. – К., 2006. – 20 с.
2. Алмаші М. М. Захист прав національних меншин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 "Конституційне право" / М. М. Алмаші. – К., 2004. – 19 с.
3. Бутейко А. Куди прямує Україна / А. Бутейко. – К. : Видавничий дім "Юридична книга", 2001. – 56 с.
4. Географія світового українства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://diaspora.ukrinform.com/gsu-1.shtml>.
5. Декларація про створення Парламентської Асамблеї Чорноморського Економічного Співробітництва від 26 лютого 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon1.rada.gov.ua>.
6. До парламентів і народів світу : звернення Верховної Ради України від 5 грудня 1991 року № 1927–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 8. – Ст. 45.
7. З приводу подій у Республіці Молдова : заява Верховної Ради України від 6 березня 1992 року № 2181–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
8. Заява Верховної Ради України з приводу укладення Україною Угоди про співдружність незалежних держав від 20 грудня 1991 року № 2003–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко. – Харків : Фоліо, 2003. – 559 с.
10. Івченко О. Передумови зовнішньоекономічної діяльності України як суверенної держави / Олександр Івченко. – К. : Знання, 2000. – 55 с.
11. Касьян В. І. Зовнішня політика України – важливий фактор розбудови сучасної української держави / В. І. Касьян. – Рівне : РДІУ, 1999. – 177 с.
12. Кулінич М. А. Україна в новому геополітичному просторі : проблеми регіональної та субрегіональної безпеки / М. А. Кулінич. – К. : НІСД, 1994. – Вип. 29. – 30 с.
13. Лозинський А. Українська діаспора. Аналіз поточної ситуації / Аскольд Лозинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://diaspora.iatp.org.ua/0europerussia2345.htm>.
14. Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій : закон України від 3 червня 1992 року № 2402–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
15. Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу : постанова Верховної Ради України від 9 квітня 1992 року № 2264–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
16. Про Заяву Верховної Ради України "Про створення зони, вільної від ядерної зброї, в районі Чорного моря і оголошення Чорноморського басейну зоною миру" : постанова Президії Верховної Ради України від 30 квітня 1992 року № 2306–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
17. Про Заяву Верховної Ради України стосовно рішень Верховної Ради Росії з питання про Крим від 3 червня 1992 року № 2399–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
18. Про Заяву Президії Верховної Ради України щодо розповсюдження серед народних депутатів Республіки Крим опитувального листа про існуючий статус Республіки Крим і міста Севастополя : постанова Президії Верховної Ради України від 1 березня 1993 року № 3031–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
19. Про Заяву Президії Верховної Ради України щодо Чорноморського флоту : постанова Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 року № 2243–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
20. Про Звернення Верховної Ради Російської Федерації : заява Верховної Ради України від 6 лютого 1992 року № 2102–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
21. Про звернення Верховної Ради України до Північно-Атлантичної Асамблеї (ПАА) : постанова Верховної Ради України від 3 червня 1992 року № 2403–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon1.rada.gov.ua>
22. Про основні напрями зовнішньої політики України : постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
23. Про перебіг подій у районі збройного конфлікту в лівобережних районах Республіки Молдова : заява Верховної Ради України від 7 липня 1992 року № 2550–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
24. Про порядок введення в дію Закону Української РСР "Про зовнішньоекономічну діяльність" : постанова Верховної Ради Української РСР від 16 квітня 1991 року № 960–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
25. Про приєднання України до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів : постанова Верховної Ради України від 17 вересня 1992 року № 2608–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

26. Про приєднання України до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів : постанова Верховної Ради України від 17 листопада 1992 року № 2784–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
27. Про ратифікацію Договору про звичайні збройні сили в Європі та Угоди про принципи і порядок його виконання : постанова Верховної Ради України від 1 липня 1992 року № 2526–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
28. Про ратифікацію Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав : постанова Верховної Ради України від 10 грудня 1991 року № 1958–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
29. Про членство України в Європейському банку реконструкції та розвитку : указ Президента України від 14 липня 1992 року № 379–92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
30. Протокол до Договору між СРСР і США про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 23 травня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
31. Сивак О. В. Формування та здійснення зовнішньої політики України (1990–1999 роки) : дис. ... кандидата політ. наук : 23.00.04 / Сивак О. В. – К., 2000. – 194 с.
32. Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР від 3 серпня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
33. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
34. Українська діаспора [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://diaspora.iatp.org.ua/12europerussia2345.htm>.
35. Українська діаспора [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
36. Українська діаспора [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=169709.
37. ЦДАВОВУ. Ф. 5233. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 137–143.
38. ЦДАВОВУ. Ф. 5233. Оп. 1. Спр. 437. Арк. 71–79.
39. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури / Л. Д. Чекаленко. – К. : НІПМБ, 2004. – 352 с.
40. Recktenwald M. Russia and Russian Diasporas in the New Abroad / M. Recktenwald [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www2.hawaii.edu/~fredr/diaspora.htm>.
41. Shcherbak Yu. The Strategic Role of Ukraine : Addresses and Lectures (1994–1997) / Yu. Shcherbak. – Cambridge, 1998. – 143 p.